

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferenéz-József-part 27.

»RITUS EXPLORANDAE VERITATIS.«

A Kisfaludy-Társaság 1904. április 27-én tartott ülése Bajza József emlékének volt szentelve. Beöthy Zsolt ez ülést a következő szavakkal nyitotta meg: »Tanulja meg (Bajza J. pályájából) kritikánk azt, a mit Spencer Herbert ép most megjelent emlékirataiban oly zseniálisan fejez ki: *A z igazság szeretetének uralkodnia kell bennünk a győzelem vágya fölött!*«. Ezek a szavak jutnak eszembe, valahányszor visszaemlékezem arra az akadémiai ülésre (1904. április 11.), a melyen Ballagi Aladár a Nyr. 33:121—133. lapján megjelent »Laikusok évada« című cikkemmel foglalkozott.

Személyeskedésbe bocsátkoznám, ha kutatnám B. vitázó eljárásában azokat a körülményeket, a melyek eredményezték, hogy a felolvasót háromszor is megtapsolták. Ámde a győzelmi tapsot átharsogja az igazság szava, mert »az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél és az igazságtalanság villámot hord keblében« (Vajda Péter sírfelirata).

B. két váddal* illet engem. Az egyik vád szerint én írásomban olyan művekre hivatkozva mutatom ki B. tévedéseit, a melyek a NySz. megjelenése után láttak napvilágot (a NySz. szótári részének utolsó füzeté 1892-ben, a szómutatóé 1893-ban). E két mű a következő: *a) A magyar honfoglalás kútfői... szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (rövidítve: HFK.), megjelent 1900-ban Budapesten; b) »Ritus explorandae veritatis... Regestrum Varadiense... curis et laboribus J. Karácsonyi et S. Borovszky... editum« megjelent 1903-ban, Budapesten (rövidítve: Kar.-Bor. V. R.). E művek eredményeit B. azért nem használta fel, mert a NySz.-t saját korából akarta megítélni. — A másik vád az, hogy én cikkemben azért foglalkozom*

* A napilapokban »fallacia« volt a szó, a felolvasáskor e szót nem hallottam, de hasonló értelemben más szavakkal ugyanezt fejezte ki a felolvasó.

csupán Anonymussal és a Váradi regestrommal, mert itt »puskázhattam«, ellenben Kézairól és a Legesekről azért nem írtam, mert »homo unius libri« vagyok.

E két vád ugyan elég naiv, különösen a második, a mely ellen röstelkedve védem magam, de minthogy B. megjegyzései közül ezek azok, a melyek felolvasásának tengelye voltak, kénytelen vagyok apróra felelni rájuk. Az első vádra ezt felelem:

a) *Anonymus.*

Pauler Gy. a HFK.-ben közölt Anonymus-kiadáshoz írt jegyzetekre ezt mondja (391. l.):

»A munka egyes helyneveit, kitételeit ... magyarázni: a jegyzetek feladata. Ezekben Mátyás Flórián tanulságos disquisitíói mellett* felhasználtam, s a hol csak lehetséges, szószerint idéztem Szabó Károly jegyzeteit,** melyekkel a Névtelen jegyző szép magyar fordítását kísérte. Tettem azt talán nagyobb mértékben, mint éppen szükséges lett volna, de szándékosan, hogy, ha már nem adta meg Szabó Károlynak a gondviselés megérni a honfoglalás megkezdésének ezredik évét, melyet megérni hazafias szíve annyira vágyott; ha már nem vehetett részt a honfoglalás kútfőinek jelen kiadásában, melynek oroszlánrésze, ha él. kétségkívül őt fogta volna illetni: legalább tudománya és emléke kísérjen bennünket a Gesta Hungarorum megvilágításában«.

E hosszú idézet után lássuk a tényeket:

I. B. 100. l.:*** »i: »fluinium Thyscie in portu Lucy transnauga-uerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tisza)-lúci révnél, de általában a Nyt. Sz.-ból is végkép kifejejtették«.

1860-ban Szabónál 30. l.: »A *lúczy rév* (portus *Lucy*, melly leírásban a vég *y* a magyar *i* képző) a Tiszának ma is nevezetes átkelési pontja Alsó-Zemplinből Szabolcsba«.

HFK. 417. l. Pauler: »A *luczi rév*, jegyzi meg továbbá [Sz. K.], ma is nevezetes átkelő pont Alsó-Zemplénből Szabolcsba (utalás Szabó K. művére: i. h. 30. l. 4, 5)«.

Ezzel szemben én a Nyr. 122. 123. lapján azt írom, hogy tévedés a *lucy*-ban az -*y*-t -*i* képzőnek nézni, mert Anonymus helyesírásában a szóvégi -*cy* a *cz* hang jelölése. A *Miscoucy* adat-

* Megjelent 1883-ban.

** Megjelentek 1860-ban, vö. Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, fordította Szabó Károly. Pest 1860. Cikkemben 1860. Szabó K. a rövidítése.

*** B. = Ballagi Aladár műve.

ról Szabó Károly is hasonlóan ír (42. l.), mondván: »A *Miscoucy* leírásban az *i* csak utánhangzó«.

Ballagi forrását — a melyből »puskázott« — könnyű megtalálni Szabó Károlynál; az enyémet lehetetlen Paulernél.

II. B. 100. l.: »*hómosó(ér)*: »... usque ad Humusouer« (c. 22, kéziratban »umusouer«); ... »fluuium ... Humusouer«. (c. 28). Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! *ér v. vér*: »Humusouer« (c. 22. 28). A *vér* szerintem ép oly helyes, mint az *ér*; mindkettő ugyanegyét jelent«.

Sándor István * 1808-ban (31. l.) ezt mondja: »*Humusover*, és nem *Umusover*. Homosó-ér, azaz: Hamiskodó ér, Hamis ér... mely most immár *Érnek* neveztetik«.

1860-ban Szabó Károly ezt írja (34. l.): »Ezen *Hómosó éren* (*Humusouer*) a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet egyedül értenünk«.... 39. l.: »*Hómosó ér*«.

HFK. 420, 421. l. Pauler: »Umusouer alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika (Font. Dom. II. 196 **) szerint Kaposcs kún vezér Szent László korában ... »circa flumen *Vmsoer* ... permoratus est« u. o. 425. l.: »Humusouer az Umuzouer (nb. z hiba, helyesen s), melyről l. a 420. l. a 3. jegyzetet«.

Az én fejtegetésem a következő (Nyr. 124. 125. l.):

a) Az Anonymus-féle alak helyesen *umusou er*; a *h* tehát fölös írás, a milyen fölös *h* van a *Hungaria* szóban, az 1113-i zobori oklevél *Honor* nevében (a községneve ma is *Onor*, Nyitra m.). Ellenkező irányú jelölés, mikor a mai *hiedelem*: *yedelemnek*, a mai *hegy*: *ignék* van írva.

nb.

b) Az Anonymusnál levő *-ou* és a Kép. Krónika *-ó* írása *-ó* kiejtésre mutat; az *umusou* (: *Vmso*)-beli *-u-* kiesése szabályos tünemény.

E két pont alatt közölt »hangpengető« módszeremmel kihozom, hogy itt nem jégaszalásról, hómosásról van szó, hanem *omló ér-ről*, *Omsós* patakunk ma is van stb.***

A pártatlan historikus hálával fogadja, hogy Anonymus

* S. I. czikke: »Béla Levelessénél előforduló Tulajdon Nevek«, megjelent Sokféle, tizenegyedik darab, Bétsben 1808, 1—66. l. a 8-ik darabban 1801-ben.

** 1883-ban jelent meg.

*** Karácsonyi J. dr. figyelmeztet arra, hogy a Károlyi-család oklevél-tára 2: 241. lapján szintén van hasonló szó. Egy 1359-i oklevélben ugyanis »ad quendam puteum *Omsou kwth* vocatum« fordul elő.

egyik, eddig megfejtetlen helyét helyesen értelmezem; csupán a felolvasó gyanúsít azzal, hogy magyarázatomat Paulerből vettem, pedig ismét ő »puskázott« Szabó Károlyból.

III. B. 100. l. »esk-üllő: »in loco ... Esculeu ... Esculeu...« (c. 27). Mint ősi népetimológia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök egy az *esk(ü)*, mint az *üllő-höz*«.

Lipszky, Repertorium 1808-ban: »Esküllő (Kis-) h. Klein-Schwalbendorf g. Eskille-mik val. | Esküllő (Nagy-) h. Gross-Schwalbendorf g. Eskille máre val«.

1860-ban Szabó: »Esküllő (Esculeu) néven az Almás vizétől kelet felé egy órányira két helységet találunk, Nagy- és Kis-Esküllőt, mellyek eredeti magyar nevek daczára ma oláh falvak«.

HFK. 424 Pauler: »Jelenleg is megvan még az Almás vizétől keletre Nagy- és Kis-Esküllő. (Szabó K. i. h. 38. l. 4). E név egyéb-iránt parti fecskét jelent, azért Esküllő németül Schwalbendorf. (Karácsonyi J. A Honfoglalás és Erdély. Kath. Szemle X. 467, 468)«. NB. Karácsonyi cikke külön is 1896-ban jelent meg.

Az én fejtegetésem szerint (Nyr. 125. 126.) *a) üllni* = ünnepelni Anonymus idejében *üdleni*, *β)* azonban a magyar »ünnepet«, és nem »esküt« szokott »ülleni«, *γ)* *eskü* a nyelvújítás alkotása a 19. századból, Anonymus tehát nem ismerte. Az *esküllő* = es (ös) + *küllő* (meer- oder seeschwalbe), ez következik a német *Schwalbendorf* névből, a mit én épúgy tudok Lipszky 1808-i Repertoriumából, a hogy Karácsonyi tudja.

T. olvasó, talán bele is fáradtál Pauler magyarázatát keresni az én megállapításaimban, de légy türelemmel, mert sok van még hátra!

IV. B. 100. l.: »istáros: »a fluio Ystoros... (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében »Istár« szónál«.

1808-ban Sándor István írja (62. l.): »Ustoros fl. Az Ostorosi patak Borsodban vagy pedig azon folyó víz, melly Mező Kövesdnél folyik, 's Lövönél az Eger vizébe szakad«.

1860. Szabó: 43. l.: »Az Ostoros vize (fluvius Vstoros) egy csekély folyó Borsodban, melly a Bikk hegyből az Eger vizével egyenközüleg foly, s mellynek partján Ostoros falu fekszik«.

HFK. 428. l.: Pauler: »Eger, Ostoros vize (Ystoros)... megvannak mai napig, mint Szabó Károly helyesen megjegyzi«.

Én kifejtem, hogy mivel Anonymus *Ystoros*-a a mai *Ostoros*-i patak (tudott dolog volt már 1808-ban), mivel továbbá a mai magy. *-os* szótagot a 11., 12. század folyamán *-is ys*-sel is jelölték s a mai hosszú *-á*-t ugyanekkor *-o*-val nem írták (vö. a

HB. tilutoa, mundoa, hazoa; egyéb adatok *Soa*, *Droa* és *Droua* stb. magyarázatára az *o* eredetét illetőleg, Szinnyi, Nyr. 32:483), teljes képtelenség az *Istáros* olvasat.

Ugyan mit vettem át Paulerből olyat, a mi a HFK. megjelenése, valamint 1892 előtt ne lett volna ismeretes?

V. B. 101. l. »*törzsök*: »ultra silvam Tursoc... (c. 35); »ad siluam Tursoc« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 60. l.: »*Tursoc silva*. Turtsok erdeje. Fen van még most is ezen nevű két falu, úgymint Felső és Alsó Turtsok, éppen Túrótz vármegye szélén Bars felé, Kőrmöztől nem messze«.

1860. Szabó 47. l.: »A *Törzsök* erdő (*sylva Tursoc*) eredetileg nem tulajdon név volt, hanem valamint a számos helységek határaitban található *agg* erdő, *lábás* erdő, *ercsztvény* (az az fiatal erdő) elnevezések, úgy a *törzsök* erdő név is tulajdonságot jelező elnevezés volt. Tudtomra e nevet eddig névtelen jegyzőnk egy magyarázója sem fejtette meg«.

HFK. 431. Pauler: »Szabó Károly a Tursoc erdőt, mely Várad alatt, a Garam és Zsitva közt legujabb időkig is erdős vidéken feküdt, Törzsöknek magyarázza«.

Én kifejtem α) hogy B. rosszul idéz, mert nem az 57., hanem a 37. caputban fordul elő a »tursoc«; β) hogy mivel a mai magy. *-ok* és *-ök* szótveget a 11., 12. században (és így Anonymusnál is) *-uc* (*-uk uch*)-kal vagy *-cu* (*-ku chu*)-val jelölték (sok példa van erre: Anonymus: *furcular* = Soroksár; 1079—80: *Gurcu*, 1083—95: *Gurcu*, 1086: *Gurcu*; 1229: *Gurk*, vö. ma *Győrök* helynév || 1055: *aruk*, *humuk*, 1086: *theluch* stb.), magy. helyesírásbeli és hangtani lehetetlenség a *tursoc*: *törzsök* magyarázat.

Nagyon szeretném tudni, mit vettem át a HFK.-ből e magyarázatomban?

VI. B. 101: »*vájás*: »iuxta fluium Uoyos« (c. 41)... ennek a *váj* származékai közt lett volna a helye (vö. Mérnökegylet Közlönye, 1880, 200.), *vájás* alapszó alatt«.

1808. Sándor I. 63. l.: »*Voyos fl.* Vojos, most Vajas, a' Duna szakadéka Kalotsánál«.

1860. Szabó 55. l.: »*Vajas* vize (*fluvius Uoyos*) alatt a Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* ér értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába. Van egy más *Vajas* ér is föntebb, mely Foktőnél szakad ki a Dunából s Kalocsa mellett elfolyva Bajánál ömlik abba vissza«.

HFK. 437. Pauler idézőjelben közli: »A Vajas (Uoyos) vize alatt a Bács vármegye alsó részén folyó Vajas értendő, mely Plav-

niczán alól szakad a Dunába« — jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 55. l. 5.) — tehát nem a kalocsai Vajas-ér«.

Én kifejtem, hogy se a mai hosszú -á-t o-val, se pedig a mai szóvégi -ás-t se Anonymus idejében (c. 51 *Jouzos* adat helytelen a HFK. 452. lapján, mert a kéziratban *iouzas* áll, vö. *Jósás*), sem egyébkor nem írták -os-sal. *Vájás*-nak olvasni a *Uoyos*-t korunk legnagyobb laikussága. Ballagi felolvasásában azzal védekezett, hogy hiszen ő ezt a magyarázatot a Mérnök-Egylet közlönyéből vette. Valóban Ballagi abban nagy művész, hogy egy tárgyról mindig a leglaikusabb magyarázatot keresi ki.* Ilyenkor elhagyja Szabó Károlyt is. De ne csodálkozzunk azon, a kinek a magyar nyelvészetről a következő alapfelfogása van (8. l.):

»Itt az idő, hogy a nyelv ezen dülőin visszaállítsuk a törvényhozói tisztbe a művelt magyar embert, különösen a szépirót és a költőt, a szónokot, a philosophiai értelemben vett embertan és a mult buvárait«.

E nagyhangú szózagyvalék idézése után kérdem: Mit vettem át a HFK.-ből?

VII. B. 102. l.: *lop*: »... latenter fluuium ... transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris uocatus Loponsu, eo quod ... latenter transnatauerunt« (c. 48); »fluuium Loponsu latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponsu*, egybevetve nem egyéb, mint *magyar* szójáték«.

1808. Sándor I.: 36. l.: »*Loponsu* fl. *Lappants*, most *Lapints*, *Lapinka*, 's *Lapintza* vize Vas vármegyében. A' *Lappants* régi eredeti Magyar neve, *Lapinka* pedig és *Lapintza* az odavaló *Vindus* vagyis Horvát neve lehet«.

1860. Szabó: 69. l.: »Jegyzőnk itt a *Loponcs* (*Loponsu*), mai kiejtés szerint *Lapincs* folyó nevét, ... bizonyosan régibb monda után származtatja: azonban e származtatás nem egyéb mint szójáték, mert a *Lapincs* folyó latin *Labenza* neve már 865-diki oklevélben s így a magyarok bejövetele[nél] jóval előbb előfordul, s a magyar *Lapincs* név csak a német *Lafnitz* magyarosítása«.

HFK. 449. l. Pauler: »A *Loponsu* — ma *Lapincs* — mint Szabó Károly helyesen megjegyzi, a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul (i. h. 69. l. 2—4.)«.

* Hogy milyen dilettáns az a mérnök, hadd mutassa egy-két példa. Egy oklevél *Myhan* szavát *műhánýás*nak magyarázza, *Vezekényt* vízvezetéknek, *Pálaszót* pályázónak stb. L. erről Nyr. 9: 552.

Én kifejtem (Nyr. 128), hogy a *Loponsut* nem lehet *o*-val olvasni, más szóval Anonymus nem a *lop*(-va) szóra csinált szó-játékot, hanem a *lappangani* ige *lappancs* származékára (latenter = lopva és lappangva), még pedig a következő okokból: α) Anonymus *o* jegyét, ha ma *a*-nak hangzik a szóban, Szinnyei tanítása szerint *a*-nak kell olvasnunk; β) Kétségtelenné teszi ezt az a körülmény, hogy egy sereg idegen szó (hely-, személy- és köznévi) *a*-ja legrégebben nálunk is *a*-val van írva, pl. *Balaton* (szláv *blato*-ból) 1055-ben *bolatin*, *balatin*, de Anonymusnál: *Bolotun*, *Kézainál*: *Bolotum*, más példák: 1055: *Fancel com.* (vö. lat. *in-fans*: rät. r. *fantschello*), *Várad* reg.: *Fonchol villa*, oklevelekben: *Fonsol stb.* Ilyen alak a régi *Labenza*, mai ném. *Lafnitz*: magy. *Lapincs* Anonymus-féle *Loponsu* alakja is.

B.-nak e tanításomra az a megjegyzése volt, hogy Umlauft műve, melyre a *Labenza*-nál hivatkozom, igen rossz munka. Azt azonban elfelejtette kimutatni, mi az én magyarázatomban a HFK. magyarázata.

VIII. B. 102: »*mocsony*: »ultra lutum Musun« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 41. l.: »*Musun*. Moson, most Magyar Óvár, hajdan németül *Moosburg*, *Moseburg*, *Mosenburg*« stb.

1860. Szabó 85. l.: »Jegyzőnk a mai Fertő tavát Sopron és Moson vármegyék közt *lutum Musun*-nak azaz *mosoni sár*-nak vagy *fertő*-nek nevezi. Egyébiránt maga a Moson név is, a *mocs* gyöktől, a honnan *mocsár*, *mocsolya*, *mocsok* szavaink, s *Mocs*, *Mocsony*, *Mocsolád*, *Mocsármány* stb. helyneveink, eredetileg fertőt vagy mocsárt jelent« (ugyanitt 5. jegyzet a bessenyőkről).

Az én magyarázatom az, hogy *Mosony*, a Nibelung-ének *Miesenburc*-ja, az egykori *Mosaburc* = Szalavár-ral együtt honfoglalás előtti német név, a melyben *cs* hang sohase volt, a *mocsár*-hoz tehát semmi köze. Nehéz lesz B.-nak megmondani, honnan vettem én e magyarázatot, mert hiszen a HFK. a »*musun*« szóhoz nem ír jegyzetet. — B. forrását azonban nem nehéz megtalálni Szabó Károlynál.

IX. B. 102. l. »*bors*: Borsu ... castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit« (c. 18)... Engel szerint ... Borsod ... borsó-ból. Cornides szerint kicsinyítés; majd folytatja: »a *d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-*ragnak* tartom; mert nézetem szerint Anonymus ... kétségkívül arra a maig élő közmondásra céloz, mely szerint *kicsiny a bors*, *de erős*. Ez a közmondás ősrégi«.

1808. Sándor I. 10. 11. l.: »*Borsod*. A' régi Borsod vára vagy az építettőjétől Borstól neveztetett annak, vagy pedig a' kitsinsége miatt a' Borsfűszertől, ama közmondás szerint: *kitsin a' Bors, de erős*. Hogy a' Borsótól nem neveztetett, annak az a' jele, mert így nem Borsodnak, hanem Borsódnak hivatott volna«.

1860. Szabó K.: »Jegyzőnk, midőn *Borsod* nevének kicsiny voltától mondja származottnak, hihetőleg a *bors* vagy *borsó* szavainkkal játszott, s e szójátékot el nem fogadhatjuk. Szerintünk *Borsod* helynév épen úgy alakult a *Bors* személynévből, mint *Mihálból Miháld*, *Istvánból Istvánd*, *Péterből Péterd*, *Farkasból Farkasd*, *Kálból Káld* stb.

HFK. 416. l. Pauler: »A névtelen jegyző úgy látszik, azt gondolta, hogy a Borsból Borsod a kicsinyítő *d* által alakult«.

Az én tanításom ez: A 11., 12., 13. században élő képző volt a kicsinyítő *-d* képző. Mivel már most a magyar helynevek nagy része személynévből való,* a személynevek pedig beczző alakokkal fordulnak elő leggyakrabban, a *Borsod* is ilyen Bors személynévből való kicsinyítés.

Ugyan mi van az én fejtegetésemben Paulertől, a mi nem lett volna ismeretes 1860-ban is. B. fejtegetésének azonban könyű megtalálni az eredetijét!

X. B. 103. l.: »*szék* és *székső*: ... castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu* eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit (c. 47)«.

1808. Sándor I. 64. l.: »*Zecuseu* castrum. Székső, most egy Vásárhely Bába 's Moháts között a' Duna partján Baranyában«.

1860. Szabó K. 68. l.: »*Székső* vára (castrum *Zekuseu*) nevének eredetére nézve jegyzőnk szószármaztatását igen helyesnek ítéletjük. *Szék* (sedes és centrum) gyökszavunkból a *ső* képzővel épen úgy alakult a *székső* melléknév, mint *bel*, *kül*, *közép* szavainkból *belső*, *külső*, *középső*. Az eredeti *Székső* név épen úgy változott a kimondásban *Széksőre*, mint *Munkás Munkácsra*, a biharvármegyei *Miske Micskére* stb.«.

HFK. Pauler 448. l.: »*Zecuseu* a mai Szekcső Baranyában. 1267-ben Zekchenek olvassuk«.

Én azt mondtam, hogy B. nem tud olvasni régi szöveget, mert a háromtagú *zecuseu*-t olvashatni *s*-sel, kéttagú alakjában azonban csakis *cs*-vel olvasható, mivel összes oklevélbeli adatokban kéttagú alakja *-ch*-val van írva.

* Ezt igen jól tudta már Sándor István is, vö. Sokféle 8:7. Ilyen Veszprém és Bihar is, a melyeket Szabó K. és Pauler helytelenül magyaráz, vö. HFK. 453. l., a helyes magyarázatot l. Szláv jövevényszavaink 1:2, 105, 130.

A párhuzamos idézetek tanusítják, hogy B. forrása Szabó Károly, a hol a *Szekcső*-nek helytelenül van magyarázva az eredete. Nagyon szeretném mármost tudni, melyik az a rész Pauler állításában, a mely ne lett volna ismeretes Sándor István írásából is.

B. az én vádamra, hogy nem tud régi szövegeket helyesen olvasni, azzal a hatásvadászó fogással felelt, hogy felmutatta a 10–13 éves korában írt füzetait, a melyek tanusítják, hogy a *Zecuseu* nevet akkor jól olvasta. Erre a döntő erejű védelemre két megjegyzésem van: a) árulja el a bíráló, mert felolvasásában ezt nem árulta el, mikép olvasta hát akkor *zecuseu*-t; b) ha kitűnik, hogy gyermekkorában helyesen olvasta a szót, akkor ő is megerősíti azt az általános szabályt, hogy az ember nemcsak tanulni, de felejtteni is tud.

XI. szám alatt a Nyr.-ben (131. l.) a *Szerencs* és *szerencséről* tesztek említést. Útmutatást adok itt a latin szótáríróknak, hogy a lat. *laus*, *Deus* szavaknál ezentúl okvetetlen említsék meg a középkori magyar *Ladislaus*, *Dézs* népetimológiákat. Ez írásomra B. nem felelt; helyette Szily K.-tól olvasunk néhány figyelemreméltó megjegyzést Nyr. 33:229.

XII. B. 105. l.: »Ha a *porta Mezesina* mint Meszes kapu szerepelhet a szótárban: époly joggal lehetne a *Császárcapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42; *porta Wacil* c. 45, 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. *Αἰ τοῦ βασιλείως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεύς*-nak nevezték (l. Du Cange)«.

1808. Sándor I. 62. l.: »*Vazil porta*, és nem *Vacil*. *Vazil* vagyis *Vazul kapuja*« (vö. még 1801-ben Sokféle 8:15).

1860. Szabó K. 57. l.: »A *Vaszil* kapu (*porta Wazil*) a Balkán hegláncon keresztül vezető szoros Szofia és Filippápoly városok közt. Ezen szorosnak egyik szurdoka az útéptéményei által örök emlékű Trajanus császárról maig is Traján kapuja nevet visel, s minthogy császár görögül *baszilevsz* vagy *vaszilevsz*, azért nevezhették ezt a keleti birodalomban *vaszil* (azaz császár) kapujának«.

HFK. Pauler 439. l. »A *porta Wazil* a keresztések *Claustra S. Basillii*-je, az ókor Succi nevű balkáni Traján kapuja. (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 30. kk. II. 92. l.)«.

Az én tanításom ez: A »*porta Wacil*, *Wazil*«-ban a *Wacil*, *Wazil* magyar személynév, a mely jó magyarán *Vaszoly* (a mai *Vazul* alak a régi *Wazul* helytelen olvasásán alapuló alakja), Sándor István szerint *Vazul* kapuja. Anonymus középkori latin műszót használt e helyen, s ez a műszó félreértésen alapuló nép-

etimológia alapján »claustra, clausurae, clusae sancti *Basilii*« volt. A ki tehát a »porta Wacil, Wazil«-t »Császárcapuknak« fordítja, helytelenül jár el.

B. következőkép védekezik: α) Ő a »porta Wacil, Wazil«-ról csak annyit állított, hogy értelmére nézve annyi, mint Császárcapu. Erre most is azt felelem, hogy Anonymus előtt ez az értelme a kifejezésnek ismeretlen volt. β) A középkori lat. claustra, clausurae, clusae sancti Basilii kifejezést Jireček magyarázta meg 1877-ben; innen vette Pauler is (már 1891-ben, vö. Hunfalvy-album 166. l.: *Vazul* kapuig). B. azt mondja, hogy én sohase fogom tudni, ha ő meg nem mondja, hol magyarázta e kifejezést először Jireček. Ennek a nevetséges kérdésnek a kérdéshez voltaképen semmi köze nincs. Hogy Jireček munkáit — a kit egyébiránt személyesen ismerek, szemináriumi óráin nem egyszer megfordultam — ismerem, arra felhozom, hogy a legtöbb munkáját többször idéztem munkáimban.*

* *

Ballagi Anonymusról nyújtott magyarázatait 12 pontban támadtam meg, ezzel azonban korántsem merítettem ki az ott felhalmozott tudatlanságokat. B. védekezésében nem azt mondta, hogy az én magyarázataim helytelenek; csupán az volt a fő érve, hogy én e magyarázatokat Paulertől vettem, attól a Paulertől, a kivel nekem nyelvészeti kérdésben szintén vitám volt (vö. Baskirmagyar (nyelv)-rokonság, Nyr. 29:455, 30:23), s a kit ilyen kérdésekben szintén nem tartottam tekintélynek. Ámde az itt felhozott párhuzamos helyek kétségtelenül vallják, a mit Pauler maga is mond, hogy az ő jegyzetei Szabó Károly 1860-ban megjelent jegyzetei, Szabó viszont elődei munkálatait vette figyelembe. A párhuzamos helyek azonban azt is vallják (vö. *lucy, hómósóér, székső, mocsony*), hogy Ballagi Aladár — forrás megnevezése nélkül — átvette Szabónak összes nyelvészkedő jegyzeteit, pedig ezeknek egy részét a kritikus, vagy a mint cikkemben mondom (127. l.), »a HFK. tudós szerkesztője« Pauler elhagyta.

* Jireček munkái közül idéztem a következőket: 1. Geschichte der Bulgaren (vö. NyK. 32:41). 2. Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen (vö. Ethnogr. 14:52). 3. Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (Nyr. 33:123). 4. Die Romanen in den Städten Dalmatiens (vö. sok helyen a NyK.-ben most folyó művemben) stb.

b) *Váradí regestrum.*

Általános megjegyzésként előrebocsátom a következőket:
 1. Ballagi sohase mondja, hogy a Váradí regestrumnak mely adatát olvassa *isten*-nek, *szőké*-nek, *szekér*-nek, *kakas*-nak, *kalóz*-nak stb. Hogy megállapíthassuk, melyik adat az, a melyet ő pl. *titok*-nak olvas, mindig meg kell néznünk a következő című művet: A váradí regestrum, írta dr. Vajda Gyula. Bpest 1880. (*Vajdá*-val rövidítem.) 2. Vajda művéről azt mondta B., hogy én nem ismerem. E gyerekségre csak azt jegyzem meg, hogy Vajda Gyulát két féleven át hallgattam Kolozsvárt, s ő talán említhette »Városaink műveltsége a XI. XII. XIII. században« cz. előadásában a Váradí regestrumot is. Ezek után lássuk az eseteket:

1. *Odus* nem *adós*: B. szerint kimaradt a NySz.-ből az *adós* szó. Vajda szerint a Vár. Reg. 76. sz. alatt található az *adós*. Itt pedig ez áll: »conuillanos fuos ... *Odus*, Joannem ...« Én azt mondom, hogy az (*Od*)*us* nem olvasható *-ós*-nak (*Opus se após*), mert az *-ós*-t emlékeink a XII. XIII. században *-ous*-nak (később *-os*-nak) írják. B.-nak e magyarázatomra semmi észrevétele se volt. Karácsonyi-Borovszky 1903-ban megjelent könyve az *Odus* személynévet nem magyarázza, belőle tehát semmit se írhattam ki.

2. B. szerint a NySz.-ből hiányzik a *bak* szó. Ballagi se, Vajda-féle forrása se mondja, mely írott alak olvasandó *bak*-nak. A Váradí reg.-ban van *Boc*, *Boch* személynév, *Bokc*, *Boct*, *Boctu* helynév. Úgy gondoltam, hogy ő *bak*-nak a *Bokc* nevet olvassa. Mivel már most Karácsonyi 1891-ben már megírta, hogy *Boke*, *Boct*, *Boctu* helynév a mai biharmegyei *Bojt* falu (vö. Turul 9:95), nyugodtan írhattam, hogy *bak*-nak olvasható név nincs a Vár. reg.-ban. Mit is vettem hát át az 1903. évi kiadásból?

3. B. szerint a NySz.-ből kimaradt a *cseke* szó; felolvasásában azt mondta, hogy ő a Vár. reg. *Cheka* (személynév) adatát olvassa *cseké*-nek. Erre a magyarázatra ez a válaszom: A hely- és személynévekben előforduló *Cseke* szó a magyar nyelvben értelmetlen, jelentés nélküli, mint köz-szó nem is fordul elő (ne tessék *cégé*-re gondolni*). S hogy idegen eredetű személynév a *Cseke*, régebb magyar *Cseka*, azt bizonyítja a következő tény: Oly idegen eredetű, első szótagjukban *e*, *i*-féle hanggal, második szótag-

* Vö. Szam.-Zoln.: Oklsz.

nk.
jukban *a*-val bíró kéttagú közszavak és személynevek, a melyek idő folytán szóvégi *e*-t tüntetnek fel, eredetileg nyelvünkben is *a*-végűek voltak, például: 1055: *mega*: ma *megye*, 1083—95: *dinna*: ma *dinnye*, *szerecsa* (NySz.) ma *szerecsse* stb.; hely- és személynevek 1083—95. *Uueihna* ma *Vinnye*, 1109: *Kimessa* ma *Kenese*, 1111: *Weza* ma *Vág-Vecse*, 11. 12. század: *Geica*, *Geyza* stb. később *Gejce*, 1116—31: *Fila*: 1219: *File*, 1086 — 13. száz. átirat: *Bena*: később *Bene* stb. Szabályosan ide sorakozik a Cseka, később *Cseke* személy-, illetve helynév is. Közöséges szláv eredetű szó, s mint a magyarban köz-szót nem magyarázó, értelmetlen adat a NySz.-ba nem való. Vajda szerint is idegen eredetű személynév (lásd a csóka tárgyalásában).

4. B. szerint kimaradt a *kakas* szó a NySz.-ból. Az én feleletem az, hogy *kakas* nevű szó, illetve személy- vagy helynév elő sem fordul a Vár. reg.-ban. B. felolvasásában azt mondta, hogy előfordul *cucus*-nak írva. E tanítást B. a forrás megnevezése nélkül Vajdától vette (vagy pedig Sándor Istvánból írta ki, vö. Sokféle 8:27). Vajdánál ez van (40. l.): »Kakas, 126. sz.«. S a 126. szám alatt ez olvasható a Vár. reg.-ban: »... feruum fuum nomine *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*«. Karácsonyi-Borovszky nem magyarázza a szót, következő válaszomra tehát még a rosszhiszeműség se foghatja rá, hogy »puskáztam«. S ez a válaszom ez: Mivel a magy. *kakas* a szláv *kokoš*-ból való átvétel s mivel sem a *kakas*-t, sem pedig semmiféle szláv eredetű régen *o*-val: ma *a*-val való szavunkat (vö. pl. *malaszt*, *pap* stb.) soha se írták *u*-val nyelvünkben, tudatlanság azt mondani, hogy a Vár. reg. *cucus* adata *kakas*-nak olvasandó.

5. B. szerint »hontalan« a *kalóz* is, de nagy bölcsen elhallgatja, hogy melyik személynév olvasandó *kalóz*-nak. Én azt mondtam, hogy a Vár. reg.-ban levő *kaluz* nem *kalóz*, mert *kaluz* megvan *Kálózd* helynevünkben s mert a szóközépi hosszú *ó*-t nem jelölték *u*-val (vö. *adós*-nál). E magyarázatot hasztalan keresi bárki Karácsonyi-Borovszkynál. B. forrását azonban könnyű megjelteni: megint Vajdából »puskáz«; Vajda műve szerint a *Kalóz* név a Vár. reg.-ban 209. 385. sz. a. fordul elő, s mi van e számok alatt: »indice *kaluz* (385. sz., Kar.-Bor.-nál *kaluz* kétszer fordul elő e szakaszban), ... nomine *Choloz* (209. sz. a.)«. *Kaluz*-t és *Choloz*-t egyként lehetetlenség *Kalóznak* olvasni.

6. B. szerint *Lengeij* = *Lengő*. Vajda azt mondja, hogy 253. sz. a. *Lengő* név található. Karácsonyi-Borovszky *Lengeij*-t,

Endlicher *Lengeü*-t közöl. A szó végén *-ij*-t közöl az egyik, *-ü*-t a másik. Lehetségesnek tartom, hogy a kéziratban olyan *u* volt írva, melynek alakja *y*. Ilyen *y* fordul elő emlékeink közül az *Acha*-féle 1116—31-iki oklevélben (vö. Fejérpataky, II. István kir. oklevelei 18. l. és facsimile: *plyribys* = pluribus, *Lithouch* = Lithouch; külföldön ilyen *u*-ra vö. Arndt-Tangl, *Schrifttafeln*, 85. Taf.). Lehetséges azonban, hogy az utolsó jegy felett két vonás volt az eredeti kéziratban, s akkor csak is *-ij* az utolsó betű. Az első esetben lehetne a szó *Lengő*, a másodikban nem.

7. Kimaradt a NySz.-ből a *leső* is. Én, mivel a Karácsonyi-Borovszky-féle indexben *Lescu* áll, azt mondtam, hogy ez nem lehet *leső*. Tévedtem, azon a helyen csakugyan sajtóhiba van (az indexben több is van), s Vajdának igaza van, mikor a Vár. reg. 72. sz. alatti *Leseu* adatát *Leső*-nek olvassa.

8. Kimaradt a NySz.-ből a *neveletlen* is. Én kimutatom, hogy a Vár. reg. *Nuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* adatát nem szabad *neveletlen*-nek olvasni. B.-nak erre nincs megjegyzése. (A helyes olvasásra vö. Oklsz. *nevetlen*).

9. Kimaradt B. szerint a *villám* is. Én azt mondom, hogy ilyen név a Váradi reg.-ban nincs, mert a *Vilalmus*, *Vilelmus*, *Vilma*, *Vilman* nevet nem lehet *villámnak* magyarázni. Vajdánál már megtalálható a helyes olvasat, de azért én B. szerint Karácsonyi-Borovszkytól vettem, a kik a szót nem is magyarázzák.

10. A Váradi regestrumban van szó B. szerint *pintér*-ről is. Én kimutatom, hogy a *Penter* személynevet nyelvtörténeti okokból nem szabad *pintér*-nek olvasni. Megokolásomat se Karácsonyinál, se egyebütt nem olvashatni. B.-nak erre nem volt mit szólnia. Az ott mondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy a Vár. reg. *Penter* neve valószínűen sajtóhiba *Pentec* (azaz Péntek személynév) helyett. Ilyen *r: c* sajtóhibára vö. Anonymusnál: *Ugek*, *Vgek*: Kézaiánál: *Uger*, Endlicher 103. l. Font. Dom. I. 2, 72.

A Váradi regestrum általam hibáztatott 10 adatán végig mentem; ki-ki láthatja, hogy magyarázataim vagy olyanok, a melyek ismertek voltak már 1892 előtt is (vö. *Bojt* alatt), vagy pedig egészen újak és önállóak. Ballagi forrását könnyű megtalálni Vajda művében, az enyémet lehetetlen a Karácsonyi-Borovszky-féle 1903-i kiadásban. S ép azért nyugodtan kérdem, ki élt kettőnk közül »fallaciá«-val? Ki ferdített kettőnk közül szándékosan?

A második vád az, hogy én Kézairól, a Legesekről azért hallgatok, mert itt nem állottak, gyereknyelven és B. kifejezésével szólva, »puskák« rendelkezésemre. Restelkedve védekezem e támadással szemben; mivel azonban célom evvel a cikkemmel is bebizonyítani (ha ugyan a szakemberek előtt ezt még egyáltalán szükséges bizonyítani), hogy B. a magyar nyelvészetben laikus, hogy B.-nak nincs tudása e téren s ennél fogva képtelen egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére s illetéktelen a nyilvánosság előtt a NySz.-ről bírálatot mondani, az alábbi sorokban szólok Kézairól, a Legesekről s a Várad i regestrum még nem tárgyalt szavairól.

a) *Kézai.*

I. B. a 106. lapon a *kerccset* madárról szoltában ezt írja:

»Német neve Horányi bécsi kiadásában Legerfalc, a budaiban Legerfalc, a budai krónikában és Túróczinál Legisfalc, a pozsonyi kéziratban Legvalk, Podhraczkynál Legerfalc. Szabó Károly bizonyítja, hogy a »legerfalc« a. m. *Jägerfalk* vagy Geierfalk. Szerintem a. m. a középlatin hierofalco, gyrofalcus (Du Cange), a német Gehr-, Ger- v. Geierfalte: falco, gyrfalco (Grimm: Deutsches Wörterbuch IV. 2552—2562), még pedig azért, mert miként az uralhegységbeliek a nemes sólymot, úgy ezt is szentnek (hierofalcus), csodálatosan bátornak, erősnek nézték a középkorban«.

Nagyon kíváncsi vagyok, vajjon e zagyva beszédből kiérti-e valaki azt, hogy a *Legerfalc*-nak hangalakja, vagy pedig általában jelentésének köre van-e itt magyarázva. Ha a *Legerfalc* hangalakja van magyarázva, akkor a bíráló nagy járatlanságot mutat. Nem tudja ugyanis, hogy a szókezdő i latin kéziratokban pont után s egyéb helyzetben gyakran *J* jeggyel van írva; ez *J*, a melyből a *j* betű lett, nagyon hasonlít az akkori kis *l*-hez, úgyhogy egészen biztos, hogy az eredeti kéziratokban *Jegerfalc* volt a szó, s ebből lett a másolatokban *l*. Ilyen másoláshibák előfordulhatnak. A Várad i regestrum kéziratában pl. az olaszfrancia 12. századi *h* (= *z*) alak lehetett, mert többször *h* van a nyomtatványban ott, a hol *z*-nek kellene lenni (vö. *Rahina Ra h ina* helyett stb.). Ilyen sajtóhibák vannak a Wenzel közölt oklevelekben, mikor Plo h nic-ot, Bu h eubrazda-t közöl az oklevél Plo z nic-ja, Hu z eubrazda-ja helyett (vö. W. 1: 32, 34). Ilyen íráshiba a *legerfalc* is *Jegerfalc* helyett s kár róla laikusan okoskodni, hogy mi lehet.

II. B. szerint (107. l.) Kézaiban előfordul ez a szó is, hogy *zsupán*. A bíráló téved, Kézainál ilyen szó nincs, mert ez csupán Szabó Károlyban olvasható (vö. 27. l.), a mint következik: »A jó Kézai, mint látszik, nem tudta, hogy *spán*, *zsupán* nem hún, hanem valóságos szláv szó«. *Zsupán* adatunk a magyarban nincs, s kár ilyennel az olvasót megtéveszteni.

III. B. szerint kimaradt a *nyír*, *balaton*. Az elsőt, a mely a mai Nyírség (vö. Kézainál: hic circa *Nyr* habitauit), talán túlságos óvatosságból hagyta ki Szarvas Gábor; különben is idézett 13. századbeli adatokat. De a *balaton* szót, mely a Balaton tavának tulajdonneve, semmi esetre se kellett fölvennie; hiszen akkor oda való volna *Tihany* is (Kézainál: *Tyon*).

Nem szólok most a *wesznemut*-ről, valamint a *turul* szóról, kiragadom azonban B. írásából ezt:

IV. B. 109. l.: »Kimaradt még Kézai csekély magyar szókézletéből: *bán*, *bél*, *csákány*, *erdő*, *fő*, *híd*, *mocsony*, *-ja*, *leventa*, *tárnok*, *sebes*, *száz*, *szeg* (angulus), *halom*, *völgy*, a vitás *uheg* stb. stb.«

Ha, nyájas — vagy haragos — olvasóm, azt hiszed, hogy ez mind bent van Kézaiban, nagyon csalódlod. Kézaiban nincs szó:

1. *völgy*-ről. Ismeretes dolog, hogy Kézai krónikáját két kézirat őrizte meg, egy 15. századi bécsi udv. könyvtárban levő, és egy pergamen kézirat Kis-Martonban, a melyből csak másolatunk van ma. Sem az egyik, sem a másik kéziratban nincs *völgy*-ről szó. Endlicherben ez áll: 90. l.: »in campum Tawarnuc *weg*« (Fon. Don. I. 2, 59), a HFK.-ben 482. l.: Tawarnuc *weg*, (Podh. 19. l. hibásan Tavarunc *velg*-et ír). Nagyon jól tudom, hogy Thuróczi-nál »Tárnok *welgh*« a szó, azt is megengedem, hogy itt a két kéziratban hiba lehet (azért nem egész bizonyos, mert Kézai idejében a magy. *ö*-t még *u*-val, később *e*-vel írták, vö. 1181. okl. que uocatur hungarice *tulg*, Fejérpataky, III. Béla kir. okl. 29. l.) *welg*, azaz *völgy* helyett, de Ballaginak Kézai krónikáját csak az Endlicher-féle kiadásban kell figyelembe venni, ha a NySz.-t »a saját korából« akarja megítélni, s nem Szabó Károly Tárnok-*völgy* magyarázatát (20. l.).

2. Ismeretlen szó Kézaiban, sőt az egész magyar nyelvterületen is a *mocsony*. Ballagi itt újból Kézai *Musun*, in *Musunium* (Endl. 114, 117. l.), azaz *Mosony* helynevét olvassa így. Kinek a nyomán teszi, láttuk Anonymusnál.

3. Sehol sincs Kézaiban ez a szó hogy *csákány*. Ballagi

ugyanis nyilván azt hiszi, hogy Kézai következő adatában (Endl. 127, De nob. aduenis): »Myurk eciam de *Chakan*, cum Wenceslao et Jacobo fratribus suis, de ducibus *Moraue* habentes originem, regni Hungarie noui sunt incole« a *Chakan* helynév a magyar *csákány* szóból veszi eredetét. Nagy tévedés ez olyanok szemében, a kik tudják a) hogy helyneveink jó része személynévből való; s b) a kik tudják, hogy a cseh-morva-délszláv oklevelekben közönséges személynév a *Čekan*, *Čakan* (vö. Moroškin, Imenoslov, Erben, Reg., Mikl. Denk. 10:326, Rad. 82:71).

4. Seholy sincs szó Kézaiban *bél*-ről. Kézainál ez van (Endl. 114. l.): »deinde Pannoniam ingressus in *Beel* fuit diucus heremita«. Mivel itt Szent Gellértről van szó, mindenki tudja, hogy itt *Beel* = Bakony-*Bél* (vö. V. s. Ger 9. §). Ha B. azt hiszi, hogy ez a *Beel*, mai *Bél* a magy. *bél* (darm, gedärm, eingeweide; mark, kern; das innere; docht) szóval azonos, először igen alaposan be kell azt bizonyítania. Azonban előrebecsátom, hogy a magyarázatban analógiákként ott szerepeljen hogy *Tisza* folyó = *tisza*(fa), *Botond* pedig *bot*-ból való (ad analogiam: *faönd*, *börönd* stb.).

Egyéb adatoknak a bizonyítását is kíváncsian várom; így a NySz.-ből hiányzik

5. a »vitás« *uhog* szó is. Ugyan miért vitás? Talán mert Szabó *wzbeq*-nek (Podhr.-tól való), illetve *özvegy*-nek magyarázta. Még megérjük, hogy B. korszakos művében ez is »özvegy«-nek vagy »izbég«-nek lesz magyarázva.

6. *Sebes*. Kézai ezt írja (Endl. 59. l.): »quo audito Kysla regina habito consilio infidelium misit Comitem *Sebus* (110. lapon *Sebus*)«. Szabó szerint (59. l.) »e név nem más, mint a magyar *sebes* (gyors) melléknév«. Szabó tanítása ellenére merem állítani a következőt: A *Sebastianus* keresztnév ismeretes volt hazánkban Szent István idejében; a pannonhalmi kiváltságlevélben »ab archiepiscopo *Sebastiano*«, Hartviknál (11. §.) »eo tempore in monasterio sancti Martini erat monachus quidam *Sebastianus* nomine« olvasható. (Vö. Vár. reg.-ban *Sebus*, *Sebe* és *Sebastianus*; *Sebus* már Sándor I. Sokféle 8:34 szerint *Sebes*). Ha már most a *Péter*-ből lehetett *Petes* (írva 1095-ben, Dávid dux okl. *Petus*), *Miklós*-ból *Mikes* (írva *Mikus*) stb., kérdem, miért ne lehetne a *Sebestyén*-nek *Sebes* beczező alakja. Más szóval: A Szent István alatti »comes *Sebus*« bizony lehet »Comes *Sebastianus*«, s semmi köze a magyar *sebes* szóhoz.

Megválok Kézaitól; tisztelettel kérdem azonban, mikor fogják a laikusok belátni, hogy a magyar nyelvtudományhoz nem elégséges ma már a magyarul beszélni tudás, vagy hogy B. kifejezésével éljek, »művelt magyar ember«-nek lenni? Itt tanulni, nagyon sokat kell tanulni!

b) *Leges.*

Csak egy szót ragadok ki e fejezetből, ha azonban B. kívánja, írok majd a többiről is. B. szerint »a sokat vitatott *joccerydech* pedig végkép kimaradt (109. l.)« a NySz.-ből. Hogy mi a szó, miképp olvassa B., nem árulja el. Jellemző azonban következő írása:

»Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *joccerydech* dicunt (S. Lad. regis decr. III. §. 13). Már pedig hogy ez tán nyelvtudományi kérdés lenne, mutatja az, hogy e szóval, mely a Corpus Jurisban *jokergech* [jegyzetben ezt írja: »Jokergech ex Hung. Jót kergető, quod Boni disquisitorem significat« Benkő: Transsilv. I. 398] nemcsak Hunfalvy Pál foglalkozott (Nyelvtud. Közl. V. 275—277 l.), ... hanem a még mindig fénylő Révai is (Antiquitates Literatvrae Hvngricae, 79)«.

Ebből az idézetből senkisé meg, mi hát az a *joccerydech*. Annyit azonban sejtet a bíráló, hogy tán »jó kergető«, vagy ehhez hasonló szó. Megnyugtathatom, hogy a nyelvészet meg tudja fejteni e szót, még pedig a következőképen:

Szent László III. törvénykönyvét két kéziratból ismerjük. Az egyik 15. századi, ebben »Rerum furtivarum collector, quem vulgariter *joccedeth* dicunt« olvasható, a másik 16. századi, s ebben: »Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *jocterdeh* dicunt«. A két kézirati alak tehát *joccedeth* és *jocterdeh* (a nyomtatásban megjelent alakváltozatok nem vehetők figyelembe). A helyes olvasáshoz már most a következőket kell tudnunk:

α) Ha egy szónak két írásbeli alakváltozatában az egyikben *h*, a másikban *th* van, biztos dolog, hogy a *th* tollhiba *ch* helyett. [A *h* jegy régebben *ch* volt, vö. *Bichor*: *Byhor*; *cht*: *ht* stb. részletes bizonyítást NyK. 34. k. 2. füzet.] Más szóval a *jocterdeh* szembeállítva a *joccedeth*-tel azt vallja, hogy a helyesebb alak *joccedech*. Egyébiránt Károlyi Árpád szerint a kéziratban csakugyan *joccedech* olvasható (vö. Pauler, A m. n. tört. 1:568).

β) A magy. szóvégi *-ech* és *-ach*, *-eh* és *-ah* a mai nyelvben *-ő* és *-ó*, pl. 1055-ben *azah*, *meneh* = aszó, menő, Kézai: *Eneth*, recte *Enech* = Ünő, Const. Porf. *Γεραχ* = Jenő, 1109 MP. gör.

okl.: *σαυραγ* = Szántó. E szabályos megfelelés azt mutatja, hogy *joccedech*-ben mai nyelvünk szerint *-edő* olvasandó.

γ) A ki figyelemmel volt arra, hogy a latinban »collector« van, a szóban *szedő*-t fog olvasni ezek után. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy az *e* és *i* előtt a magyar *sz* hangot általában *sc*-vel, vagy igen ritkán *c*-vel írták, pl. 1193: *Cenholm* = *Szénhalom*, Anonym. *Wacil* = *Vaszil*, később *Vaszoly*, 1111. *zobori* okl. *Celsan* = ma *Szolesánka*. Ez adatok alapján biztos, hogy a *joccedech* összetett szó, melynek utótagja *scedech* (vagy *cedech*) = *szedő*.

δ) Az összetétel előtagja *jó* (res, bonum, esetleg *jog*), melynek 11. századi alakja **jau*, 12. 13. *jou*, később *jo* volt (vö. *Soujou*: *Sojo*).

Mindezek alapján a fent közlött szó 11. századi alakja: **jau scedech* volt, tehát *jószedő*; ez alak később, kimenvén a szó a használatból, többszörös hibás leírás ment keresztül.*

c) Váradí regestrum.

Ballagi szerint »kimaradtak a Nyt. Sz.-ból a Váradí Regestrum következő szavai:

adós, angyalos, árpás, árva, bajnok, bak, basa, bátor, béna (»Bena« 272. 340. férfi név; szó fér hozzá), *borz, bot, buga, bunta, buta, cseke, csóka, csolnok, dobos, dögös, ebes, ér, eró, farkas, fegyvernők, fekete, fel, folt, gögös, guta, isten, jobbágy, kakas, kalóz, kánya, kaplony, kenéz, kérő, kopri* (úgy olvasom, a hogy írva van), *látomás* (vitás ugyan, de a nyelvtörténetnek tudnia kellene róla), *legény* (megvan a *jó*-nál! ott is kérdőjellel), *lengő, leső, lomb, madaras, mátká* (én ugyan nem tartom annak, de nekik föl kellett volna venni), *mázsa, meggyes, méh, munka, nád, néma, neveletlen, nyilas, nyír, orosz* (kn.), *ös, óz, pap, patak, péntek, pintér, poklos, poroszló, püspöki, sáros, sas, solymos, sóreg, sulyok, szántó, szeg, szegény, szekér, szemes, szenező, szent, szentős, szép, szepe vagy szepa, szil, szilak, szóke, tarcsa, tarka, tavarnok, telegény* (melyet Jerney jó-legénynek, Szilády szép-legénynek tartott; 1302-ben említve »terra Petri filii Joleguen« Knauznál *Monum. Eccl. Strig. 2:511*), *telek, terepes, titok* (nyelvtörténetben említendő), *tolvaj, tompa, torozó, unoka, vámos, vas, vejszló, vendég, villám* stb. stb.«.

Az ember elámul ilyen hosszú bűnlajstrom hallatára. Hogyan, hát ennyi becses magyar köz-szó van abban a Váradí reg.-ban?

* E magyarázat a NyK. júniusi száma részére meg volt írva, mikor Nagy Gyula figyelmeztetett, hogy ő és Pauler Gy. nagyjában hasonlóan magyarázták a szót a Magy. Törvénytár 1:83, illetve 1893-ban Pauler A Magy. nemzet tört. 1:568. lapján. Ez a találkozás örvendetesen megerősíti az én magyarázatomat.

Azonban nem kell vaktában hinnünk, megnézzük, elolvassuk az emléket, azt látjuk, hogy ott — az egy kétséges *szavaty* szót kivéve, a melyről B. hallgat, pedig a NySz. nem említi — egyetlenegy közszónak idézett magyar szó nem fordul elő. A Váradi reg.-ban kizárólag személy- és helynevek, tehát tulajdonnevek vannak. De hát miért írja akkor B. kis betűvel a szavakat? Felelet: A laikus olvasót meg akarja téveszteni. Azonban nézzük közelebbről ezeket a személy- és helyneveket (egy részükről már fentebb szólottam):

1. Először is »Vexir-Spiel«-nek nevezhetném Ballagi szavával B. azon eljárását, hogy nem mondja meg, hogy a Vár. reg.-nak melyik adatát olvassa ennek vagy annak a szónak. Ilyenkor kisegít a bajból Vajda kis művecskéje, de az se mindenkor. Íme a példák:

B. szerint a Vár. reg.-ban előfordul ez a szó, hogy *dögös*. Vajda szerint *Dögös* a 166. sz. alatt olvasható; igen ám, de ott »uilla *Degust*«-ról van szó (másik adat »uilla *Degust*« 169. sz. alatt, Kar.-Bor.-index hibásan 168-at ír), a melyről semmit se tudunk. Mondjuk azonban, hogy B. *Dögös*-nek a *Dugus* szn.-et olvassa (Sándor I. nyomán, Sokféle 8:28). Ez lehetséges volna (vö. *Degus* 24. sz. a.), csakhogy B. forrása a *Dugus* alakot *Dógos*-nak olvassa (vö. Vajda 39. l.: »*Dógos*, 87. sz.« — s a 87. szám alatt Endlicher és Kar.-Bor.-nál »*Dugus*« szn. olvasható).

Melyik adat olvasandó *borz*-nak, az-e, a mely *Burz*-nak, vagy pedig a mely *Borz*-nak van írva? Vajda szerint *Borz* személynév 66., 230. sz. a. olvasható. A Vár. reg.-ban 66 a. *Burz*, 230 a. *Borz* van írva. Hát a magyar nyelvnek oly következtelen a helyesírása a 13. században, hogy az *u* jegy vagy az *o* jegy egy és ugyanazon szónak látszó adatban semmit se számít?

2. Nem tud azonban B. forrásával szemben kritikát gyakorolni. Íme egy-két példa. B. szerint kimaradt a NySz.-ből a *szöke* szó. De hát melyik az? Vajda szerint (43. l.) a *Szöke* rabszolgáló-név a Váradi reg. 322. számában olvasható. Csakhogy itt »ancillam suam *Scencam*« (vö. 78. sz. alatt »pristaldo *Scenka*«) olvasható. Lehetséges ugyan, hogy itt a kéziratban »*Scucam*« volt.* De ha úgy volt is, mégse lehet *Scuca* = *Szöke*.

* Vö. Vár. reg.-ban pl. *Kórógy* nevet, írva *Kourongy* (e h. *kourougy*), *Drancy* talán *Daróc* *Draucy* helyett, *Scenzeu* Endl.; Kár.-Bor. *Sceuezeu*, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda nyomán B. *szenező*-nek tartja, stb. stb.

Egy másik példa a *szekér* szó. B. szerint kimaradt a *szekér* szó is a NySz.-ből. De melyik az? Vajda azt mondja 42. l., hogy *Szekér* (rabszolga neve) a 209. sz. alatt olvasható a Vár. reg.-ban. Ott azonban ez van: »duoque uiri *Sekur* et Lotomás« (Kar.-Bor.: *Sekur* et Lotomas). Hogy ez a *Sekur* csakugyan Szekérnek legyen olvasható s *szekér* legyen a jelentése, arra szükséges, hogy előbb B. bizonyítsa be, hogy a magyarban az *sz*-et e előtt *s*-sel és az *é*-t *u*-val írták valaha.

3. Van azonban egy pár eset, mikor B. nem Vajdából merít, tehát Vajda se világosít fel, mit olvas B. így vagy amúgy. Kimaradt B. szerint pl. a *szilak* (vö. MTsz.) és az *orosz* (köznév, tehát = Russe) szó. Ámde melyik az a szó? A Váradi reg.-ban van *Scilac* személynév és *Ziloc* helynév (ez utóbbira vö. pl. Sándor I. Sokféle 1808. XI. 91. l.: *Ziloc* Szillak, most *Szilah*, *Zilah*; az olvasás helytelen). Melyik ezek közül B. *szilak* közszava? Hát *orosz*-szal hogy állunk? A uilla Orscy (= Nagy-Oroszi, vagy az *Uruz*, *Uros* stb. személynévek olvasandók-e *orosz*-nak?

4. Azonban gyakran a találgatás se segít. Például nem tudom kitalálni, melyik szót kell *isten*-nek olvasnunk. Hogy egy személynév *isten* legyen, az lehetséges (vö. szláv *Bog*-gal, német *Gott*-tal összetett neveket), de hogy a Vár. reg.-ban ilyen *isten* szó előfordulna, azt sehogyse tudom kideríteni (talán a *Hyscen*, *Hyscem* adat?). A *titok* is rejtélyes szó. Vajda szerint (39. l.) a *Titok* tulajdonnév a Vár. reg. 324. száma alatt olvasható. Endlichernél csakugyan *Titoc* személynév van. Ámde nyelvész-ember tudja, hogy legrégebben a *titko*-t **titcu*-nak, a Vár. reg. korában **titk*-nak írták. Valószínűtlen tehát, hogy a *Titoc titok*-nak olvasandó. Úgyde Karácsonyi-Borovszkynál *Fitoc* a szó, tehát Endlichernél sajtóhiba van. Ilyen biztosak azok a »hontalanok«, kiket a nagy laikus a NySz.-ban hiába keresett.

5. Ha már ilyen kétes a szóknak olvasata is, mennyivel kétesebb a tulajdonneveknek jelentése! Mi pl. szeretnők tudni, hogy mit jelentenek a magyar nyelvben a következő, a NySz.-ből kimaradt szavak: *Kaplony*, *kopri* (= uilla kopri 372. sz. a.), *szepe* vagy *szepa* (B. szerint, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda szerint *Szép* rabszolgáló neve 209., 349. sz. alatt fordul elő, itt azonban *Scepa* a szó), *tarcsa* (*Torsa* alakban hely- és személynév, a helység ma *Ér-Tarcsa*; a személynév Vajda szerint 39. l. *Torzsa*), *vejszló* (1. sz. a.: »inde transit ultra *Ueyzlo*«, Endl.; Kar.-Bor.-nál: *Veyzló*; ismeretlen hely, közönséges szláv személynévből

való, vö. Sándor. I. Sokféle 1808. 11:90. l.: »*Veyzlo* V. Talán Viszló Baranyában«).

Az »egyetemes áttekintés« bizonyára segíteni fogja a bírálót abban, hogy a fent idézett, magyar köz-szavakból (!) lett tulajdonneveket az új nyelvtört. szótárban a többi csodabogárral együtt meg fogja magyarázni. Addig azonban töprenkedjünk mi szaknyelvészek azon, vajjon a következő, B. által józan észszel, tehát könnyűséggel, művelt magyar ember módjára pipszó mellett megfejtett hely- és személynevek csakugyan helyesen vannak-e magyarázva:

Ballagi szerint a magyar *bot* szó van a *Both*, *Bot* személynevekben (vö. Vajda 38. l.; de vö. hogy a németben közönséges személynév volt a *Boto*, *Bot*, *Pot*, s hogy Kézai szerint *Pot* jövevény volt)| *bunta* (vö. MTsz.: *bonta*) a *Bunta*-ban (szn.)| *buga* a *Buga*-ban (szn.) (vö. NySz. és Oklsz.; Vajda szerint *Buga* idegen eredetű név; vö. ma Erdélyben *Boga* nevű embereket)| *ebes* az *Ebes*-ben (személynévi eredetét e helynévnek mutatja az *Ebes*-telke változat, tehát semmi köze az *eb*-hez)| *folth* a »uilla *Folth*«-ban (Kar.-Bor. indexében 281 sajtóhiba 221 helyett; e mű szerint e helység Heves megyében feküdt; Sándor I. Sokféle 1808. XI. 74. l.: »*Folth* V. Foltest, oláh falu Biharban«)| *guta* a *Guta*-ban (szn.)| *lomb* a »uilla *Lomb*«-ban (Vajda és Kár.-Bor. szerint ma nincs meg; tehát hangzását se tudjuk, vajjon az *o* itt *a*-t vagy *o*-t jelöl-e, s vajjon nem a magy. *Lombert*, *Lompert*-tel függ-e össze)| *méh* a »uilla *Meh*«-ben (ma ismeretlen hely)| *néma* a »uilla *Nema*«-ban (ma van *Néma* helység)| *porozló* a »monasterii *Porozlo*, in loco *Porozlou*«-ban (mivel helynévről van szó, e *Porozlónak* semmi köze a magy. *porozló*-hoz, a mely *pristav*-ból való, hanem a szláv *Prislav*, *Proslav* személynévből veszi eredetét; ezt tudjuk abból, hogy egy 1253-i oklevélben [lásd Károlyi cs. Okl. 1:1 és facsimile uo.] »monasterij de *prozlav*« olvasható erről a helyről; az adatnak tehát semmi helye sincs a NySz.-ban)| *sőreg* a uilla *Seureg*-ben (ma *Sőreg*; hogy e magyarázat mennyire biztos alapon nyugszik, azt akkor látjuk, ha tekintetbe vesszük, milyen sok városunkat hívják ma is *Hal*, *Harcsa*, *Ponty*, *Csuka* stb. halnéven)| *tarka* a »pristaldo *Tarca*«-ban (vö. Vajda szerint *Tarka* a 166. sz. a. található)| *terepes* (vö. MTsz.) a »uilla *Terepes*«-ben (a ki tudja, hogy itt-ott régi kéziratokban *p:b*, *k:g*, *t:d* föl is van néha cserélve, s hogy a Vár. reg.-ban is pl. *Janust* a mai *Jánosda*, *Dirsig* a mai *Derzsek* stb., s ehhez hozzáveszi, hogy Sándor I.

szerint (Sokféle 8:36) már 1801-ben a *Terebus* és *Terepes* annyi mint *Terebes*, az rögtön látja, hogy itt csak íráshiba van *Terebes* helyett, vö. Kar.-Bor.-nál Vár. reg. 217: Zebloc: Széplak. A községet ma is *Terebes*-nek hívják, s ez közönséges »irtás«-t jelentő szláv szó) | stb. stb.

Íme ilyen »becsesek« a művelt magyar ember által józan észszel magyarázott adatok a szakbeli nyelvész szemében.

6. Hogy végül méltóképen búcsút vegyek a Vár. reg.-tól, rámutatok még egyszer a bírálónak nyelviékben való járatlanságára. B. szerint kimaradt a NySz.-ból a *basa* szó is. A ki tudja, hogy a magy. *basa* szó török hódoltsági szó nyelvünkben, s hogy 11., 12., 13. századi neveink közt sok a *-sa* végződésű (vö. Vár. reg.-ban: Uadasa, Fehersa, Zousa, Masa, Vajda és B. szerint = *mázsa*, *Pousa*, másutt: *Besa*, *Dedsa*, *Merisa* stb.), s tudja, hogy ez szláv becvező neveket alkotó elég közönséges képző (vö. Mikl. Denk. 10:232, Rad. 82:151), rögtön tisztában lehet azzal, hogy a Váradi reg. *Basa* személyneve nem lehet egy a mai magyar *basa* szóval. Kimaradt a NySz.-ból a *csóka*, *gögös*, *öz* szó is. De hát melyek azok a szavak a Váradi reg.-ban? Vajda művecskéjében azt olvassuk, hogy a *Csóka* személynév az 54., 358., *Gögös* a 8., míg *Öz* a 83., 378. szám alatt olvasható. S mit találunk e helyeken? A *Csóka*-ra nézve »pristaldo *Chyeka*« (54.), »Forcos filium *Choka*« (358.), a *Gögös*-re »*Gugus* pristaldus« (8. sz., háromszor írva *Gugus*), míg az *Öz*-re ezt olvassuk: »comitem eorum *Uz* (83. sz. a.) ... *Uz* (378. sz.)«. A ki már most ismeri a szóközépi magy -ó, ö 11., 12., 13. századi jelzését, tudni fogja, hogy a mai -ó, ö írására szó belsejében a Váradi regestrum korában -ou, eu jeggyel éltek. A Váradi reg.-ban is a mai napig meglevő helynevek tanúsága szerint ez a jelzés; pl. *Sceuleus*: *Szöllös*, *Seureg*: *Söreg*, *Sceureg*: *Szöreg*, *Kourongy*: *Kórógy*, *Zounuc*: *Szónok*, *Szolnok* (t-re vö. uo. *Bozsód* = *Bosold*) stb. Ezek alapján a *Chyeka*, *Choka* adatot nem lehet *Csóka*-nak olvasni (o-val a *csóka* szó írására l. az Oklevél-szótárt), sem az *Uz*-t és *Gugus*-t *Öz*-nek, *Gögös*-nek, mert akkor *Euz*- és *Geugus*-nek kellene írva lenni.

* *

Ezekből is kitűnik, a mit fentebb állítottam, hogy a bíráló-nak nincs tudása a történeti kútfőkbeli régi magyar tulajdonnevek magyarázásához, a magyar nyelv történeti fejlődéséhez semmit se ért, régi szöveget olvasni nem tud, másnak nyelvi magyarázatait

képtelen ellenőrizni. Mindezen tulajdonságok alapján Ballagi illetéktelen nemcsak egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére, hanem illetéktelen a meglevő NySz.-ről olyan bírálatot mondani, a melyet bármely szakember komolyan vehetne, a melyből szakember valamit is tanulhatna. Ballagi művének eddig megjelent részéről ez az utolsó szavam.*

Budapest 1904. május 15.

MELICH JÁNOS.

* Én az Anonymus s a Vár. reg. dolgához egyelőre még csak ennyit jegyzek meg. Ballagi fallaciával és csúnya ráfogással él, mikor engem kötelességmulasztással vádol. Nekem senki se tette kötelességemmé, hogy e forrásokból kiszedjem a magyar szókat, tisztán a magam jószántából s tudományos érdeklődésből tettem, s csak azokat a szókat írtam ki, a melyeket igazán biztosaknak tartottam. Hogy egyesek aztán még ezek közül is kimaradtak, ezt leginkább az a nagy óvatosság és bizalmatlanság okozta, a melyet Szarvas G. tanusított a tulajdonnevekkel szemben. Pl. bizonyosan tudom, hogy én kizéduláztam a *Saturholm*, *Zenuhalm*, *Zeguholmu*, *Racus* neveket (az első hármat idéztem is az én *halom* cikkemben), de Szarvas nem vette őket föl a *sátor*, *szín*, *szeg*, *rákos* cikkekben. Hogy a tulajdonneveknek köznevekkel való azonosításában mennyire szükséges a legnagyobb óvatosság és kritika, mutatják a *lappancs* és *poroszló*-féle példák, s mutatja az a sok-sok együgyűség és lelkiismeretlen könnyedség, melyet Ballaginál és helynévmagyarázó elődeinél találunk. A tulajdonnevekkel egészen külön, tüzetesen kell foglalkoznia a kutatásnak. A Nyelvtudományi Bizottság külön magyar történeti névszókönyv (*onomasticon*) szerkesztését tervezi.

A B. Sz. areopágja megint ítélkezik, kötekedik és elégedetlenkedik velünk, mint már 32 év óta annyiszor. De 32 év óta sohase az a czél állott előttünk, hogy a B. Sz. »legmagasabb« tetszésében legyen részünk, hanem csakis az, hogy a magyar nyelvnek szolgáljunk. Ezúttal ízlésre oktat a B. Sz., az a B. Sz., mely velünk szemben mindig választékos ízléstelenségének adta tanujeleit. Ezt napnál világosabban bebizonyítottuk már több ízben, pl. Nyr. 21:429, 30:376. — A B. Sz.-nek a NySz.-ről való ítéletére bátorkodunk még visszatérni — szíves engedelmeivel! Annyit már az eddigiekből is megállapíthattunk, hogy a B. Sz. bírálata teljesen illetéktelen volt, mert Ballagi könyvét szentírásnak vette, anyagát meg se vizsgálta, értékelni nem tudta, a benne hemzsező valótlanságokat, ferdítéseket, baklövéseket észre se vette, hanem »igen sok becses adat«-nak minősítette s csak őrjöngő modorát és üzletszerű indító-okait róttá meg. És most, mikor Ballagi illetéktelensége a napnál világosabban bebizonyult, a B. Sz. semmi egyebet nem vesz észre, mint azt az »ízléstelenséget«, hogy mink is bátorkodtunk a közönséget figyelmeztetni válaszukra. Nem jellemző dolog ez?

Budapest 1904. június 9.

S. Zs.